

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

Տ Ի Պ Ա Ր Կ Ր Օ Ն Ք Ը

Կրօնից պատմութիւնը ցոյց կու տայ թէ նախաժամանակներէն սկսեալ մինչեւ այսօր մարդկային ցեղին մէջ երեւան եկած են այլազան կրօնքներ: Գրեթէ իւրաքանչիւր երկիր եւ իւրաքանչիւր ազգ ունեցած է իր կրօնքն ու կրօնական հաստատութիւնները, միջախաբի պայմաններուն համեմատ: Իսկայ ամէն ազգ ոչ միայն իր դաւանած կրօնքը լաւագոյնը համարած է, այլ իրը աւելի ուղիղը նկատելով՝ միւս կրօնքները սուտ անուանած է: Ասիկա յառաջ եկած է կրօնի մասին սխալ ըմբռնումէ մը, լաւ եւս է ըսել՝ կրօնքին ծագման սխալ բացատրութենէ մը:

Հին ատեն մարդիկ կը խորհէին թէ Աստուած միայն մէկ կրօնք տուած է մարդկութեան. և քանի որ իրենցը շիտակ և ուղիղ կրօնքն է, ուստի իրենցմէ դուրս բոլոր տարբեր ազգերու կրօնքները պէտք է որ սխալ ըլլան: Քրիստոնեաներ Մահմետականութեան մէջ հոգեւոր արժէք չէին տեսներ, Մահմետականներ իրենց կրօնքը Քրիստոնէութենէ և Հրէութենէ վեր կը դասէին, Հրեաներ Քանանացիներու կրօնքը կը ծաղրէին (Գ. Թագ., ԺԼ. 27): Պուստայականութիւն և Չրադաշտականութիւն դիրար կ'արհամարհէին: Մովսիսականութիւնը ինչպիսիք միայն Աստուծոյ կողմէ յայտնուած կրօնք կը ճանչար և Քրիստոնէութիւնը իրմէ գերադաս չէր համարեր, մինչ Քրիստոնէութիւնը դաւանողներ զայն ամենէն շիտակ կրօնքը կը սեպէին՝ որ Աստուծոյ կողմէ մարդկութեան յայտնուած է:

Մակարայ կրօնից բաղդաստական ուսումը (Comparative Religions), սբ հազիւ հարիւր յիսուն տարուան գիտութիւն մըն է և որ կը կաղմէ արգի աստուածաբանութեան մէկ ճիւղը, իր մանրակրկիտ ուսումնասիրութեամբ եկաւ ցոյց տալու, թէ կրօններու ծագումը նոյն պատճառի արդիւնքն է, և այդ պատճառը չէ այլ ինչ՝ բայց եթէ մար-

դուն Հողեկան բնազդը: Մարդը, իրրեւ Հողեւոր էակ, օժտուած է այս հողեւոր բնազդներով, ինչպէս Ֆիդիքական էակը տողորուած է Ֆիդիքական միտումներով, իմացական էակը՝ իմացական հակումներով, և ընկերական էակը՝ ընկերական ընդունակութիւններով: Քանի որ կրօնքը արտաքին չէ՝ այլ ներքին, առարկայական չէ՝ այլ ենթակայական, և ստացական չէ՝ այլ ընդոճին, հետեւաբար ո՛ւր որ մարդ ապրած է, հոն կրօնք մը ի յայտ եկած է, հոգ չէ թէ նախնական ձևով, բնապաշտական, հայրապաշտական, բազմաստուածութեան և կամ միաստուածութեան դաւանանքով: Կրօնից բաղդաստական ուսումը կրօններու ծագումը միեւնոյն պատճառին վերադրելով, անոնց մէջ ներքին կապակցութիւն և կամ միութիւն մը գտած է:

Կրօնքներ ալ բարելւրումի տիեզերական անյիղի օրէնքին կը հետեւին: Կրօնական հաւատքի մէջ այն բոլորը որոնք աւելի օգտակարութիւններ ունեցած են մարդկային ընկերութեան՝ անոնք վերապրած են տարբեր կրօնքներու մէջ, զտուած ու այլախոյսուած: Լաւագոյնին վերապրումը ուստի կրօնքներու համար ալ իրականութիւն մըն է: Մարդիկ որքան որ բարձրացած են մշտնջող և ազնուացած՝ կրօնական փորձառութեամբ, նոյն համեմատութեամբ ալ նախնական կրօնքներ աւելի տուած են միջակ կրօնքներու, միջակներ՝ աւելի բարձրներու, իսկ բարձր կրօնքներ՝ բարձրագոյնին: Ուրիշ խօսքով, բնազդատեղութիւնը տեղի տուած է կենդանապաշտութեան, կենդանապաշտութիւնը՝ հայրապաշտութեան, հայրապաշտութիւնը՝ բազմաստուածութեան, բազմաստուածութիւնը՝ միաստուածութեան, իսկ միաստուածութիւնը՝ քրիստոնէութեան: Այս իսկ պատճառաւ, և ճիշտագոյն կրօնքներու լաւագոյն յատկութիւնները վերապրած են հրէական մէջ,

հրէութեան ալ լաւագոյն տարրերը կը վերապրին այսօր ջրիտտնէութեան մէջ:

Կրօնից արդի բաղդատական ուսումը դիտական մեթոտով վերլուծելով մարդկային ցեղին մէջ ստեղծուած կրօնքներուն իւրաքանչիւրին բաղդատական տարրերը, հրեական բերած է անոնց համեմատական արժէքը, առանց անգիտանալու ե կամ քուտ համարելու սակայն անոնց պատմական գոյութիւնը: Անմիտելի իրականութիւն մըն է թէ ամէն կրօնք իր վրայ ժամանակի ե իր միջավայրի պայմաններուն դիմացդումները կը կրէ, բայց ամէն կրօնք միջավայրի ծնունդը չէ: Կրօնքը մարդուն ներքին պայմաններէն ծնունդ առնող արտայայտութեան վրայ, միանգամայն ազդուելով անկէ փոխադարձաբար:

Արդի տեսակէտով կրօնքին ո՛չ թէ մէկը միայն ուղիղ է իսկ միւսները բոլորովին սուտ, խաբարք ե կամ չիմծու, այլ՝ իւրաքանչիւր կրօնք, ունենալով հանդերձ իր ծնունդը արդարացնող պատմահոգեբանական ու քննաստական պայմաններ, մարդկային ցեղին կրօնական փորձառութեան արդիւնքն է: Աստուածաբանութեան արդի ուսանողը կրօնքները կ'ուսուննասիրէ անոնց համեմատական արժէքը ճշգրիտ համար ե ոչ թէ անոնցմէ մէկը միայն ուղիղ համարելու ե միւսները սուտ յայտարարելու կանխատեսումով ե կամ նախապաշարմամբ:

Երաժշտական եղանակ մը գեղեցիկ կ'անուանենք երբ ուղղակի խօսի մեր սրտին ե ցուղէ ու վերացնէ մեր զգացումները, բայց այսպիսի քնտիր եղանակի մը գոյութիւնը նուազ գեղեցիկ եղանակներուն արժէքը միթէ կրնա՞յ ոչնչացնել: Նոյն ձևով, մարդկային ընկերութեան պատմութեան մէջ լաւագոյն կրօնի մը ներկայութիւնը, լաւ կամ միջակ տարբեր կրօնքներուն գոյութիւնը չի կրնար ուրանալ:

Մարդը, որպէս գեղասէր էակ, որքան նուրբ ճաշակի մը տրեանք, նոյն համեմատութեամբ ալ աւելի գեղեցիկ եղանակներ որոնելու կը ձգտի. նոյնպէս մարդիկ որ-

քան դարգանան բարոյապէս ե հոգեւոր մշակութիւնով՝ նորձրան աւելի կը հետաքրքրուին գտնելու կրօնք մը ե կամ կրօնական դոյնթիւն մը, որ լիովին դոհացնէ իրենց հոգեկան նրաքացած ճաշակները ե իրենց հոգիին խորունկ ծարաւը: Ուստի, մարդկային միտքը առաջին օրէն հարցուցած է շարունակ ե այսօր ալ կը հարցնէ հետաքրքրութեամբ, գիտնալու համար թէ ո՞րն է տիպար կրօնքը:

Ա. Տիպար կրօնքը գիտութեամբ հետ մընթաց կը քալէ:

Արդի իմաստով ո՛չ կրօնքը գիտութեան ե ո՛չ ալ գիտութիւնը կրօնքին հակառակ ընթացք մը ունի: Առանց կրօնքի գիտունը՝ սկիզբով, իսկ առանց գիտութեան կրօնասէրը՝ մոլեռանդութեան գերի է, նախապաշարմով ու տգիտութեան թանձր խաւարով չըրապատուած՝ շատ անգամ կրօնքը պաշտպանելու տեղ անգիտակցաբար կը վարկարեկէ, չիմելու տեղ կը քանդէ: Թէեւ աւելի լաւ է ըլլալ տգէտ կրօնասէր քան թէ անկրօն ե կամ աննկարագիր գիտուն մը, բայց ե անպէս երբ կրօնքը ե գիտութիւնը միանան իրարու՝ անհատը աւելի բազմակողմանի, աւելի երջանիկ ե աւելի օգտակար կը դառնայ ե նոյն անհատներէ բաղկացեալ համայնքներն ալ բաղդատմամբ աւելի դիւրաւ կը յառաջդիմեն: Կրօնքը անցեալին օգնած է գիտութեան, դիտութիւնն ալ փոխադարձաբար նպաստած է կրօնքին: Անոնք թուչունի մը երկու թեւերուն կը նմանին. որեւէ մէկուն բացակայութեամբ մարդկութիւնը կը կազայ, չի կրնար բարձրանալ ե ներդաշնակ կենցաղի մը տիրանալ:

Մոլեռանդ ջրիտտնեաներ կան՝ որոնք նախապաշարուած են գիտութեան դէմ, միւս կողմէ՝ անհաստ գիտուններ ալ կան, որոնք սխալ գաղափար ունին կրօնքին մասին, իրենցմէ ներս կրօնական մշակութիւն պակասին պատճառաւ: Եկե՛յո անուն Ֆրանս սացի հեղինակ մը, իր դրած «Ապագայի Անկրօնութիւնը» անուն գրքին մէջ, կրօնքին գերը վերջացած կը նկատէ ընկերութեան մէջ, ե կը խորհի թէ յետ այսու դիտութիւնն է մարդոց լաւագոյն ու վերջնական կան կրօնքը: Իսկ ուրիշ Ֆրանսացի հեղի-

նակ մը, Օհիւսթ Սասպաթիէ, իր «Կրօնի Փոխոտփայտութիւնը» գրքին մէջ, ընդհանրապէս «Արարդ անբուժելի կերպով կրօնական էակ մըն է» կ'ըսէ: Այս երկու Փրանսացի հեղինակներէն առաջինին մէջ կը պակսի կրօնքի մշակոյթը, և զարմանալի չէ որ կրօնքի մասին իր ունեցած դադափարներն ալ լայնողական են ու միակողմանի: Իսկ Սասպաթիէ՝ զարդացուցած ըլլալով իր կրօնական քննադատները, տիրացած է հոգեկան բարձր տեսիլներու և կրօնքի նկատմամբ իր արտայայտութիւններն ալ շատ տրամաբանական են, իրը գիտուն ու իմաստասէր:

Ինչպէս որ զիտունը կրօնքը ատելով ահաբեկ տեսիլներէն զուրկ կ'ապրի, նմանապէս կրօնք մը դիտութիւնը արհամարհելով՝ միակողմանի կը մնայ, և չի կրնար յառաջդնել, նամանաւոր ներկայ դարուս քաղաքակրթութեան բազմակողմանի պահանջներուն առջև: Բայց կրօնք մը երբ քայլ կը պահէ ժամանակի գիտութեան հետ, թէ՛ չի հինար և թէ՛ չի դատապարտուի դադրեցնելու իր գոյութեան իրաւունքը:

Բ. Տիպար կրօնքը ներդաշնակօրէն կը համապատասխանէ մարդկային հոգեկան պահանջներուն:

Ամէն կրօնք իր մէջ ունի որոշ չափով զգացում, բանականութիւն, իմացական դատարարականութիւն, միսթիքականութիւն, բնկերակրօնական գործնական պատուէրներ, վերացական ձգտում կամ հոգեւոր յափշտակութիւն: Բայց կրօնքներէն ոմանք այս տարրերուն մէջ մասին չափին աւելի կարեւորութիւն տուած են և միւսները՝ անտեսած: Օրինակ, Հրէութիւնը զգացումը աւելի զարդացուցած է քան թէ բանականութիւնը և դարձած՝ ծիսական կրօնք: Սալային Յունաստանի Հին կրօնքը զգացումէ աւելի բանականութիւն մշակած է և եղած բանապաշտ կրօնք, այժմու ուղղափառ բողոքականութեան նման, որ ունի տեղիմայապաշտ բնթացք մը: Հռոմէի նախկին կրօնքին մէջ աւելի մշակուած էին կարգապահութիւնն ու օրինապահութիւնը քան թէ կրօնքին ներքին փորձառութիւնը, այնպէս որ ան եղած էր նուիրապետական և ձեւական կրօնք մը, ինչպէս պապականութիւնը:

Թիւնը ներկայիս: Պոստապառականութիւնը աւելի կարեւորութիւն րնձայած է տիտուր պաղապարներու և միսթիքականութեան քան զործնական կեանքի, հետեւաբար եղած է յոռետես, մեղամաղձոտ և վերացական կրօնք մը, ինչպէս որ միջին դարու վանականութիւնը ենթարկուած է նոյն միակողմանի կեանքին: Զրադաշտականութիւնը աւելի քարոզած է ընկերական և բարոյական իրանք մը քան վերացական գաղափարներ, և թէեւ գործնական եղած՝ բայց մնացած է տուանց տեսիլի և առանց դադափարական ձգտումներու, ինչպէս շատ մը անկրօն քաղաքավար մարդիկ ներկայիս:

Լաւագոյն կրօնքը, սակայն, որքան կը մշակէ զգացումը՝ նոյնքան ալ կը դարձանք ընդհանրականութիւնը. որքան հաւատացեալը կ'առաջնորդէ վերացական բարձր տեսիլներու՝ նոյն համեմատութեամբ զայն կը տանի գործնական ու դրական կեանքի: Որովհետեւ, որքան հաւատքը մեծած է առանց գործի, նոյնքան գործն ալ մեծած է առանց հաւատքի. այս երկուքը իրարու լրացուցիչները պէտք է ըլլան: Այլ բոլորով, լաւագոյն կրօնքը ներդաշնակօրէն և լիովին պէտք է համապատասխանէ այս բոլոր հոգեկան պահանջներուն:

Գ. Տիպար կրօնքը կ'աճի դարձի ի դար:

Տիպար կրօնքին յայտնութիւնը շարունակական է: Կրօնք մը երբ կը շատանայ իր ունեցած ներկայ լոյսով և կամ կը դժանայ անցեալի մէջ իր ստացած ներշնչումներով, չի կրնար ուղիղ դարձի ի դար, մարդկային ցեղին իր կենսունակ ու լաւագոյն կրօնքը: Անիլ, նորագույն և վերածնունդ ունենալ՝ կենսաբանական տարրական պայմաններն են: Լաւագոյն կրօնքը մարդկային ցեղին բարձրագոյն ու զեղեցկադոյն կեանքն է: Այս կեանքը եթէ պիտի պահէ իր գոյութիւնը, պէտք է արտաքին կապաւններով ու կաշկանդումներով բեռնաւորուի, այլ՝ աղատ պէտք է ձգուի ամէն օր ընդունելու նոր ներշնչում, նոր յայտնութիւն և նոր տեսիլներ: Երբ աճումը դադրի՝ կեանքը կը սկսի խամրիլ և նոյն համեմատութեամբ կը պակսի անոր օգտակարութիւնն ու ընկերական շահեկանութիւնը:

Կրօնքներու պատմութիւնը որքան կրկին

ու կրկին ուսումնասիրենք՝ այնքան խորապէս կը համոզուինք թէ աստուածայայտնութեան խողովակը մարդկային միտքն է: Մարդիկ զԱստուած կը ճանչնան այն աստիճան՝ ինչ աստիճան որ իրենց կրօնական փորձառութեան և բանականութեան լրայէն կ'առաջնորդուին: Հինգ տարեկան մանուկը կը տիրէ իր հայրը, բայց այնքան չի ճանչնար զայն որքան կը ճանչնայ տասը, քսան և կամ քսանհինգ տարեկան հասակին մէջ: Մանուկը քանի կը շարունակէ իր յարաբերութիւնը իր հօրը հետ և կը մեծնայ իմացականութեամբ՝ այնքան օրըստօրէ աւելի կը դժաւատէ իր հօրը նկարագրին արժէքները: Նմանապէս, մարդիկ որքան յարաբերին Աստուծոյ հետ և բարձրանան մշտեով՝ նոյն համեմատութեամբ կը պայծառանայ իրենց հոգեւոր տեսութիւնը, որով կը տիրանան աւելի բարձր տեսիլներու, յայտնութիւններու և Աստուծոյ մասին աւելի յստակ գաղափարներու:

Աստուած նոյն Աստուածն է, հոգեւոր իրականութիւնները նոյնն են, բայց մարդն է որ կը փոխուի: Մական երբ մարդը փոխուի դարձէ ի դար և կրօնքը մնայ նոյնը, և կամ իր կրօնքին բացատրութեան եղանակը, մեթոտներն ու արտաքին ձեւերը մնան անշարժ ու անշեղի, այդ պարագային խնդրոյ առարկայ կրօնքը չի կրնար ժամանակի պահանջները լրացնել և տեղի կու տայ ուրիշ կրօնքի մը, կամ՝ այդ կրօնքին հետեւողները, խզելով ամէն յարաբերութիւն իրենց պաշտած կրօնքէն՝ կ'առաջնորդուին անտարբերութեան, հետեւաբար՝ անհաւատութեան:

Լաւաղոյն կրօնքը սակայն կ'աճի շարունակ իր նորանոր յայտնութիւններով, իր արդշական, ծիսական և վարդապետական ըմբռնումներով ու ներքին հոգեւոր փորձառութեամբ, չթողուր որ իր հետեւողները զինք պաշտելէ ու սիրելէ դադրին:

Գ. Տիպար կրօնքը հոգեւոր է էապէս և ինպիմ:

Կրօնքի մը բարձրագոյն նպատակակէտն է մարդը՝ Աստուծոյ, և զԱստուած՝ մարդուն մօտեցնել, որով այս երկուքին միջեւ կենսական յարաբերութիւն մը ստեղծել, որպէսզի մարդ շարունակ մերձեցնուի ունե-

նալով իր Արարչին՝ ներշնչուի Անկէ, և գեղեցաբար ու գոհիկ կեանքէն օրըստօրէ վեր բարձրանալով՝ կատարելութեան հասնի և երջանկանայ: Երբ մարդ սիրէ զԱստուած և ստեղծուի Անոր գաղափարներով և գաղափարականներով, ու իբր Անոր պատկերովը ստեղծուած էակ՝ օժտուի Անոր ներկայութեամբ, իսկոյն կը շտուգուի իր բոլոր յարաբերութիւնները մարդոց հետ և կը դառնայ օգտակար անհատ մը իր ազգին ու ցեղին: Այս է մարդուն համար ընական կեանքը, և այս է կրօնքի մը դերը ընկերութեան մէջ: Ուստի կրօնք մը կը դադրի կրօնք ըլլալէ՝ երբ մոռցած իր այս հոգեւոր կոչումը, կը դրաղի աշխարհիկ խնդիրներով, սին վիճաքանութիւններով և սնտոի հակահաստութիւններով, թէև անիկա պէտք է ուղղութիւն տայ քաղաքական, տնտեսական և ընկերային առօրեայ կեանքին, առանց տակաւին ենթարկուելու անոնց ազդեցութեան:

Մարդկային հոգիին մէջ խորունկ ծառաւ մը կայ և սրտին մէջ սաստիկ տենչ մը՝ զԱստուած գտնելու և Անոր հետ ապրելու: Ուստի կրօնքի մը բոլոր ծէսերը, ուսուցումները, երաժշտութիւնը և պաշտամունքները միջոցներ են՝ անհատը առաջնորդելու ուղղակի Աստուծոյ, յազգեցնելու համար այս խորունկ ծառաւ և զոհացնելու այս սաստիկ տենչը: Զուակ մը երջանիկ է երբ կը բռնէ իր հօրը ձեռքէն. նմանապէս, մարդը ուրախութեամբ յի է՝ երբ Աստուծոյ հետ կը քայլէ և Անոր կենսատու շունչովը կ'ապրի իր կեանքը: Յիսուս ըսաւ. «Ինչպէս զո՛ւն, Հայր, իմ մէջն ես և ես քու մէջդ, անոնք ալ մեր մէջը մէկ ըլլանք» (Յովհ. ԺԷ. 21): Ասիկա կրօնական խորունկ փորձառութեան հարապատ մէկ արտայայտութիւնն է:

Կրօնական տիպար դրութիւնը կը զգուշանայ Մահմետականութեան աշխարհիկ ձգտումներէն, Մովսիսականութեան ծիսաւորական ընթացքէն, Պուտտայականութեան յոռետես ու մեղամաղձոտ վարմունքէն, այլ՝ նուիրումով իր հոգեւոր բարձր կոչումին, կրօնքը կը նկատէ մարդուն համար և ո'չ թէ մարդը՝ կրօնքին համար: Կրօնք մը տիպար է եթէ ուղղակի խօսի մարդու հոգիին:

Այս տիպար կրօնքը քրիստոնէութիւնը միայն կրնայ ըլլալ, երբ ուղիղ ըմբռնուի և միաժամանակ հեռու պահուի անոր մոլեռանդ առաջնորդներուն աշխարհիկ փառամոլութիւններէն:

Հայ ժողովուրդը բարեբախտ է որ երկու հազար տարիներէ ի վեր այս տիպար կրօնքին բարձր ներշնչումներուն տակ ապրած է: Այս լաւագոյն կրօնքը՝ իր անմիջական ազդեցութեան ներքեւ, ստեղծած է մեր ժողովուրդին մէջ հոգեւոր կեանքի բարձր ուրրոտները սաւառնող Նարեկացիի նման կրօնաշունչ բանաստեղծներ, Լուսաւորչի նման հաստատուն հաւատքի տէր անձեր, Մեմրոպի նման ժրաշման աւետարանիչներ, Վարդանի նման հաւատքի դիւցազններ, Շնորհալիի նման կրօնական աշխատու հեղինակներ, Գր. Տաթեւացիի նման հաւատքի նախանձանդութեամբ լի քարոզիչներ: Քրիստոնէական կրօնքի կալուածին վրայ այս հաւատացեալ ու սուրբ մարդոց ներկայութիւնը ինքնին ցայտուն ապացոյց մըն է թէ այս տիպար կրօնքը յեղաշրջող ու կենսանորոգ ոյժ մը եղած է Հայ կեանքին մէջ:

Բայց անցեալի դրուադները այսօր մեզի համար օգուտ մը չեն ունենար, եթէ անոնցմէ ներշնչուելով՝ մենք ալ չհետեւինք անոնց գեղեցիկ օրինակին: Հիները՝ քրիստոնէութիւնը իրենց ժամանակի պայմաններուն յարմարեցնելով ներշնչուեցան անկէ:

Մենք ալ պէտք է այս տիպար կրօնքին արտայայտութեան եղանակը, ըմբռնումները, ուսուցման մեթոտները, երաժշտութիւնը, բեմասացութիւնը մեր ժամանակի պայմաններուն հետ հաշտեցնելով՝ վերածենք զայն կրկին մեր մէջ կենսունակ ոյժի մը. որպէսզի մեր նոր սերունդն ալ, առանց կաշկանդումի, ներշնչուի անոր բարձր զաղափարականներով և Հայ ժողովուրդի երկինքին վրայ, իբրեւ շողողուն աստղեր, փայլին դարձեալ նոր Լուսաւորիչներ, նոր Ներսէսներ, նոր Եղիշէներ, նոր Սահակներ, նոր Օձնեցիներ, մեր պատմութեան մէջ դարազրուի բացող կրօնական նորանոր հերոսներ ու ռազմիրաներ:

Քրիստոնէական տիպար կրօնքին ո՛չ բարձր ներշնչումներն պակասած են, ո՛չ յեղաշրջող ոյժը նուաղած է, և ո՛չ ալ հոգեպարար պատգամները հինցած են: Ատիկա նոյնն է ինչ որ էր ասկէ երկու հազար տարիներ առաջ: Այսօր ալ անկէ կրնանք օգտուել, եթէ կարող ըլլանք անոր մօտենալ նոր տեսակէտներով և արդի նոր պայմաններով: Ներկայ քսաներորդ դարուն մէջ այս տիպար կրօնքը հին գէնքերով պաշտպանելու ճգնիւ, փոխանակ օգնելու՝ կը վտանդէ շատ անգամ անոր կենսական շահերը:

Քրիստոսի կրօնքը ոյժի անսպառ աղբիւր է և վեհ զգացումներու ներշնչարան, եթէ փոխանակ անոր կեղեւը պաշտելու՝ իւրացնենք անոր իսկական ոգին: Ահա ա՛յն ատեն անկեալ է մարդկային ցեղին վերջնական ու տիպար կրօնքը:

Ֆրէճօ, Գալիֆորնիա

ԳՐ. Ա. ՍԱՐԱՖԵԱՆ

